

XII. Erdélyi Tudományos Diákköri Konferencia

Kolozsvár, 2009. május 15 – 17.

***Isteni csoda? – Billy Graham, amerikai baptista prédikátor
1985-ös romániai látogatása***

Szerző: ***Kerekes Mária Tímea***

Jelenkori Történelem és Nemzetközi Kapcsolatok Mesterképző

Történelem Filozófia Kar

BBTE

Témavezető: ***Prof. Dr. Csucsuja István***

Jelenkori Történelem és Nemzetközi Kapcsolatok Tanszék

Történelem Filozófia Kar

BBTE

Kolozsvár, 2009

TARTALOMJEGYZÉK

Tartalomjegyzék.....	2
Bevezetés.....	3
I.	
A nemzetközi háttér.....	7
A felekezetek helyzetének általános bemutatása Romániában a kommunista diktatúra idején.....	8
A román-amerikai kapcsolatok alakulása 1965 és 1985 között	11
II.	
Amerika pásztorja - Billy Graham élete és munkássága	14
III.	
Billy Graham Romániában	17
Bibliográfia.....	25

BEVEZETÉS

Dr. Billy Graham, amerikai baptista prédikátor országának „különleges megbízatású nagyköveteként”¹ élete során a világ számos országában hirdette az Evangéliumot, a hidegháborús szembenállás időszakában szinte valamennyi kommunista vezetésű államban megfordult. 1985 szeptemberében romániai körúton vett részt. A turné állomásain találkozott az elismert vallási felekezetek hivatalos képviselőivel, a Román Kommunista Párt vezető politikusával, prédikációit több ezren hallgatták. Dolgozatomban ennek a látogatásnak a bemutatására vállalkozom, figyelembe véve azokat a belföldi és nemzetközi eseményeket, amelyek befolyásolták a turné minden mozzanatát. Az Amerikai Egyesült Államok valamint a Szovjetunió nevével fémjelzett hatalmi tömbök szembehelyezkedése, Ceaușescu Romániájának külön utas politikája, az amerikai – román gazdasági kapcsolatok, az emberi jogok, a vallás és gondolati szabadság kérdése mind szervesen kapcsolódik a látogatás történetéhez, ezek együttes ismeretének birtokában érthetjük meg Billy Graham romániai látogatásának körülményeit.

Sokan csupán Ceaușescu Nyugatnak szánt politikai színjátékának tekintik a prédikátor romániai utazásának engedélyezését, ezzel szemben ugyancsak szép számmal vannak olyanok, akiknek az emlékezetében a látogatás, mint isteni csoda maradt meg, visszaemlékezéseikben úgy gondolnak a prédikátorra, mint aki reményt adott a teljes reménytelenségben.

Kommunista propaganda vagy épp ellenkezőleg, a kereszténység erődemonstrációja volt a huszadik századi történelem egyik legbefolyásosabb emberének a romániai látogatása? A következőkben ezekre a kérdésekre keresem a választ elsősorban a visszaemlékezések, naplók, interjúk és a korabeli sajtó segítségével.

A dolgozatom három fő pillérre épül: az első részben a nemzetközi kontextus, a román-amerikai „különleges kapcsolatok”² illetve az emberi jogok és vallásszabadság kérdéskörét vizsgálom. A második részben Dr. Billy Graham életét és munkásságát mutatom be, hiszen csak ennek ismeretében tudjuk értékelni az 1985-ös romániai látogatását. A dolgozat utolsó része

¹NANCY GIBBS – MICHAEL DUFFY, *The Preacher and the Presidents. Billy Graham in the White House*, Center Street, New York, 2007, 15 o.

²ROGER KIRK – MIRCEA RĂCEANU, *România înpotriva. Diplomația absurdului 1985-1989*, Editura Silex, București, 1995, 17 o.

foglalkozik az utazás részleteivel, annak visszhangjával illetve esetleges pozitív vagy negatív hatásával.

Romániában még nem jelent meg olyan tudományos jelleggel megírt mű, amely kimondottan a baptista prédikátor 1985-ös látogatásáról szólna, ezért is jelentett kihívást ennek a dolgozatnak az elkészítése. „*A romániai Baptista Felekezet külkapcsolatai 1970 és 1989 között*” címmel, 2008-ban megvédett szakdolgozatomban megemlítem a látogatást, azonban ott sem az utazás különböző dimenzióinak a bemutatása, sem annak a politikai kontextusba való beágyazása nem történt meg, ugyanakkor még számos olyan kérdés maradt megválaszolatlanul, amelyek további kutatást igényeltek. Ebben a dolgozatban ezek az eredmények kerülnek bemutatásra.

A kutatás ideje alatt igyekeztem széleskörű könyvészetet összegyűjteni. A dolgozatom első fejezetében elsősorban a már megírt és kiadott munkákat használtam fel, a bibliográfiában egyaránt megtalálhatóak hazai és nemzetközi könyvek, tanulmányok. A kommunista diktatúrát és a nemzetközi rendszert bemutató részeknél a már jól ismert szakkönyveket vettem alapul, így Fischer Ferenc a *Kétpólusú világ 1945-1990* című, a hidegháború eseményeit bemutató könyvét, Vladimir Tismăneanu *Stalinism for all seasons: A Political History of Romanian Communism*, Dennis Deletant *Ceaușescu și Securitatea. Constrângere și disidență în România anilor 1965-1989 és România sub regimul comunist*. A vizsgált korszak román-amerikai kapcsolatainak a megértéséhez fontos fogódzott jelentett az Európai Intézet által 1998-ban kiadott J. F. Harrington és Bruce J. Courtney közös munkája *Relații româno-americane 1940-1990* címmel, valamint Roger Kirk és Mircea Răceanu *România împotriva Statelor Unite – diplomația absurdului 1985-1989* című könyve.

Dolgozatomban fontos helyet foglalnak el a naplók, visszaemlékezések. A már előbb említett Kirk – Răceanu könyvet is tekinthetjük memoárnak, hiszen Roger Kirk az Amerikai Egyesült Államok bukaresti nagykövete volt 1985 és 1989 között, míg Mircea Răceanu a washingtoni román nagykövetségen dolgozott. A nyolcvanas évek román kommunizmusának visszasságait felismerő David B. Funderburk, aki 1981 és 1985 között látta el az USA bukaresti nagyköveti feladatait *Pinstripes and Reds, An American Ambassador Caught Between the State Department and the Romanian Communists, 1981-1985* címmel még 1987-ben jelentette meg visszaemlékezéseit. Funderburk könyörtelenül rántja le a leplet nemcsak a román kommunizmus szörnyűségeiről, hanem az Amerikai Egyesült Államok kormányának engedékeny és szemet hunyó politikájáról is.

A második rész is nagyban támaszkodik a már megírt munkákra, hiszen Billy Graham életéről és munkásságáról rengeteg könyv, cikk, tanulmány jelent meg. Sokan sokféle szempontból közelítették meg „Amerika pásztorának”³ életét. A dolgozatban elsősorban azokat a munkákat igyekeztem felhasználni, amelyek a prédikátort nemcsak a Biblia embereként, hanem mint politikai szereplőt is bemutatják. A Time Magazin által kiadott Nancy Gibbs és Michael Duffy *The Preacher and the Presidents – Billy Graham in the White House* című könyve Graham és az amerikai elnökök kapcsolatát mutatja be Harry Trumantól kezdődően a fiatalabb George Bushig. David Aikman *Billy Graham: His Life and Influence* című könyvében egy olyan Billy Grahamet mutat be, akinek óriási szerepe volt a világ politikai eseményeinek változásaiban. *The Legacy of Billy Graham – Critical Reflections on America’s Greatest Evangelist* című tanulmánykötet szerzői azonban már egy sokkal árnyaltabb képet rajzolnak „Isten nagykövetéről”⁴. Harold Myra és Marshall Shelley *The Leadership Secrets of Billy Graham* című munkájukban, a „vezetők vezetőjének”⁵ nevezik. Végül, de nem utolsósorban a második rész megírásakor felhasználtam magának a prédikátornak az önéletrajzi írását, a *Just as I am* című könyve először 1997-ben, majd 2007-ben jelent meg.

Noha Billy Graham munkásságáról számos könyv megjelent, ezeknek a munkáknak a nagy része vagy egyáltalán nem, vagy csak nagyon keveset és egyoldalúan foglalkozik a romániai látogatással. A dolgozatnak ez a része már hosszas kutakodást igényelt. Fontos forrást jelentettek főleg az amerikai korabeli sajtóban megjelent írások, cikkek. Olyan neves napilapok foglalkoztak az üggyel, mint a New York Times, Washinton Post, Atlanta Journal vagy a Chicago Tribune. Értékes támpont volt a látogatás rekonstruálásában a Billy Graham Evangéliumi Társaság gondozásában készült dokumentumfilm, amelyet 1986-ban mutattak be az Egyesült Államokban illetve egy 1989-ben készült album, amelyet a Nagyvárad 1-es számú Baptista Gyülekezet levéltár-pincéjében találtam meg.

Az írott dokumentumok mellett több elektronikus forrást is felhasználtam. Ezek elsősorban magánjellegű visszaemlékezések a látogatásról, a szerzők a webes napló kereteit kihasználva mutatták be az eseményeket, több év távlatából. Ezeket azért tartottam fontosnak

³ DAVID AIKMAN, *His Life and Influence*, Patrick Henry College, 2007, 24 o.

⁴ RUSS BUSBY, *Billy Graham: God’s Ambassador*, Billy Graham Evangelical Association, 2001, 12 o.

⁵ HAROLD MYRA, MARSHALL SHELLEY, *The Leadership Secrets of Billy Graham*, 15 o.

beletenni a dolgozatba, hiszen így nem a magas politika szintjén marad a látogatás, hanem megszólalhatnak azok az egyszerű emberek is, akik átélték az akkori eseményeket.

Végül, de nem utolsó sorban felhasználtam négy általam elkészített interjút. Az interjúalanyok között találunk adventista, baptista és református híveket. Timis Sándor adventista lelkipásztor, a Hetednapot ünneplő Adventista Közösség elnökeként volt jelen Billy Graham kolozsvári fogadásán, Dr. Geréb Zsolt, a Protestáns Teológiai Intézet professzora, mint a Teológia tanára volt ott a Farkas utcai református templomban, Dr. Kovács Gyula az Erdélyi Református Püspökség Külügyi Osztályának vezetője a püspökség részéről, Veress Anna, a zilahi baptista gyülekezet tagjaként volt jelen a Billy Graham által tartott istentiszteleten.

Ezeknek a forrásoknak a felhasználásával próbáltam rekonstruálni a látogatás körülményeit és annak hatását.

Az első részben, mint már említettem a nemzetközi háttér, a vallási felekezetek romániai helyzetének alakulása a kommunista diktatúra idején és a román-amerikai kapcsolatok változása kerülnek bemutatásra, hiszen ezek mind meghatározó tényezői voltak Graham romániai látogatásának.

A NEMZETKÖZI HÁTTÉR

A II. Világháború a Szövetségesek győzelmével zárult, amely egyben a nemzetközi rendszer megváltozását is eredményezte. Az európai dominancia korszakát felváltotta a bipoláris korszak, az Amerikai Egyesült Államok és a Szovjetunió, két nem európai szuperhatalom szembenállása. Fischer Ferenc a korszak jelképes kezdetének az amerikai és szovjet katonák elbai kézfogását nevezi, amelyet azonban nem egy békés, együttműködő kapcsolat követett, hanem egy konfliktusokkal, válságokkal teli hidegháborús korszak.⁶ A hidegháború félévszázada alatt természetesen nem egyforma intenzitású volt a két szuperóriás egymásnak feszülése. A kezdeti intrazigens magatartásformát egy enyhébb, egymással több-kevesebb kérdésben kooperáló időszak követett, amikor az ellentéteket szerződésekben szabályozták. Így kerülhetett sor 1975-ben a Helsinkii Záróokmány aláírására, amely noha szentesíti a status quo-t, a kelet-nyugat szembenállást, de már nyíltan foglalkozik olyan kérdésekkel, mint az emberi jogok, a vallás és gondolati szabadság védelme.⁷ A „Helsinki effektus” szinte közvetlenül a Záróokmány aláírása után éreztetni kezdte a hatását. 1976-ban jött létre a Moszkvai Helsinki Csoport, amelynek célja elsősorban, hogy számon kérje a szovjet kormányon a Záróokmányban foglalt jogok érvényesülését. A csoport tagjait az ország elhagyására kényszerítették, de a kezdeményezésük Európa méretűvé nőtte magát. 1978-ban az Egyesült Államokban megalakult a Helsinki Watch, amely valamennyi aláíró országban figyelemmel kísérte az emberi jogok érvényesülését.⁸

⁶ FISCHER FERENC, *A kétpólusú világ 1945-1989*, Budapest-Pécs, 2005, 34-41 o.

⁷ DANIEL CHARLES THOMAS, *The Helsinki Effect: international norms, human rights, and the demise of communism*, Princeton University Press, 2001, 57-59 o.

⁸ Uo.

A záróokmány aláírása és a helsinki folyamat beindulása a két szembenálló hatalom közötti viszonynak a kiéleződéséhez vezetett, amely Afganisztán szovjet megszállásában csúcsosodott ki. Az afganisztáni háborúval kezdetét vette az amerikai – szovjet szembenállás utolsó felvonása, a kis hidegháború, amelyben Ronald Reagan amerikai elnök meghirdeti a harcot a Gonosz Birodalmának nevezett Szovjetunió ellen.⁹

Ez a nemzetközi keret határolta be Románia mozgási lehetőségét a hidegháború időszakában, de ezt a keretet Ceaușescu hatalomra kerülése után egyre inkább próbálta túllépni.

Románia Kelet - Közép Európa többi államával együtt a II. Világháborút követően a szovjet birodalom szatellit államává vált és az országban a kommunisták kerültek hatalomra, akik az első intézkedések között igyekeztek ellehetetleníteni a felekezetek helyzetét. A következőkben ezt az ellehetetlenítési folyamatot igyekszem bemutatni.

A FELEKEZETEK HELYZETÉNEK ÁLTALÁNOS BEMUTATÁSA ROMÁNIÁBAN A KOMMUNISTA DIKTATÚRA IDEJÉN

1948-ra a Román Kommunista Párt teljes ellenőrzése alá vonja az állami hatóságokat és megkezdte a totális diktatúra kiépítését, amely egészen 1989-ig tartott.

A kommunista pártállam az egyházakat minden másnál veszélyesebb ellenfélnek tartotta, így közvetlenül a hatalom megragadása után jól irányzott támadást indítottak az egyházak és vezetőik ellen.

Az új Alkotmány megjelenése után, 1948 augusztusában a román kormány kiadja az 177-es számú dekrétumát, amely a felekezetek működését hívatott szabályozni. Rendelkezésében 14 felekezetet ismert el. A bevett vallások mellett egyenjogúsított négy neoprotesztáns felekezetet: a Baptista, a Pünkösdi, a Hetednapi Adventista és az Evangéliumi Keresztények közösségét.¹⁰ A Kultusztörvény elsősorban a nagy történelmi egyházak elleni támadás volt, mindegyik

⁹ RONALD REAGAN, *Evil Empire Speech*, 1982 június 8, Modern History Sourcebook, <http://www.fordham.edu/halsall/mod/1982reagan1.html>.

¹⁰ *Decret nr. 177/1948 pentru regimul general al cultelor religioase*, http://legislatie.resurse-pentru-democratie.org/177_1948.php.

felekezetnek csak egy papnevelő intézetet engedélyezett, így katolikusok csak a gyulafehérvári szemináriumot tarthatták meg, a temesvári, nagyváradi, szatmárnémeti, valamint a bukaresti és jászvásári papnevelőket be kellett zárni. A hatóságok egyesítették a református és unitárius teológiát, megalakítva Kolozsváron az Egyetemi Fokú Egységes Protestáns Teológiai Intézetet. A cél elsősorban a lelkészképzés állami felügyelete volt. A lelkészek állami fizetést kaptak, és az állam szabta meg az egyházak költségvetését és kiadásait. Az állam felülvizsgáló és ellenőrző jogát – az 1949 februárjában megjelent működési szabályzata értelmében – a Vallásügyi Minisztérium gyakorolta. Ellenőrizte a teológiai oktatást, a felekezetek adminisztratív ügyeit, az országban és külföldön működő vallásfelekezetek közötti kapcsolatokat, a minisztérium döntött az új gyülekezetek alakításáról is. A rendelkezések végrehajtásáról a megyei „*inspektorátusok*” gondoskodtak.¹¹

A 48-as Kultusztörvény célja a felekezeti élet ellehetetlenítése, s amennyiben a pártemberek logikája szerint az egyházak valóban különösen veszélyesek, akkor minden más egyháznál az újonnan elismert felekezetek és vallási mozgalmak csoportja kapta a legveszélyesebb minősítést. Mivel ezek a felekezetek elsősorban az angolszász világban gyökereztek meg, a kommunista diktatúra az „*amerikai imperializmus eszközének*” tekintette őket.¹²

A *Securitate*, a politikai titkosrendőrség 1949. szeptember 30-án kelt feljegyzésében a szekták kategóriájába sorolja az összes neoprotestáns felekezetet, így az Evangéliumi Keresztényeket, a Baptista Felekezetet, a Hetednap Adventistákat, a Pünkösdi Mozgalmat, a reform adventistákat, és a Jehova Tanúit. A teológiai intézetüket (Baptista Teológiai Szeminárium és Adventista Teológiai Szeminárium) a kommunista hatalommal szembeni ellenállás és a nyugati befolyás fészkeinek nevezi, ezért az első számú feladat az intézet külföldi kapcsolatainak az ellenőrzése majd teljes felszámolása.¹³ A szektákat a rendőrség állambiztonsági kérdésként kezelte, a manista reakciók, a horthysták, kulákok mellett az egyik legfontosabb probléma volt a kommunista diktatúra kezdeti időszakában.¹⁴

¹¹ VINCZE GÁBOR, *Illúziók és csalódások. Fejezetek a romániai magyarság második világháború utáni történetéből*. Csíkszereda, 1999, 312 - 314 o.

¹² BUNACIU, IOAN, *Istoria bisericilor baptiste din România*, Nagyvárad, 2006 18 o.

¹³ ADRIAN NICOLAE PETCU, „*Securitatea și cultele în 1949*” in *Partidul Securitatea și Cultele: 1945-1989*, Bukarest, 2005, 147-154 o.

¹⁴ Uo.

Ceaușescu hatalomra jutása a hatvanas évek végén és nyitása a Nyugat irányába sem eredményezett javulást a felekezetek életében. „*Sehol nem volt kevesebb szabadság, mint Ceaușescu Romániájában, miután sikerült megszilárdítania hatalmát*” emlékezett vissza az egyik vezető kommunista politikus egy interjúban.¹⁵ A totális diktatúra az élet szinte valamennyi mozzanatára kiterjedt, David Funderburk, amerikai nagykövet így emlékezik vissza ezekre az időkre: „*az új ember teljesen az államtól függ, hiszen mindenét Ceaușescunak köszönheti – a lakást, amelyben él, a villanyt, a gázt, a meleg vizet, de ugyancsak az államtól kapja a fűtést, és az ételjegyeket is. Az új ember élete teljesen a rendszer kezében van.*”¹⁶ Természetesen, mint minden totalitárius rendszernek, így a Ceaușescu rezsimnek is számos bírálója akadt, akik a nemzetközi nyilvánosság előtt igyekeztek bemutatni azokat a visszaéléseket, amelyek történtek az országban.¹⁷ A nemzeti kommunizmus, amelynek célja a minél homogénebb román állam megteremtése volt elsősorban az etnikai kisebbségeket és a vallási felekezeteket tartotta ellenségnek. Így a rendszer legaktívabb bírálói között számos vallási csoportot találunk.¹⁸

Az emberi jogok és a vallásszabadság kérdése Helsinki után egyre nagyobb nyilvánosságot kapott. Egyre többször jelentek meg a nyugati újságokban olyan cikkek, amelyek arról számoltak be, hogy Romániában nem tartják be az emberi jogokat, elnyomják az etnikai és vallási kisebbségeket, az ország megszegi az általa is aláírt nemzetközi normákat.¹⁹ Funderburk szerint a Ceaușescu diktatúra éveiben kommunista párt és a Securitate elsősorban a vallási disszidensek üldözésére specializálódott. 1982-ben bebörtönzik a főleg neoprotestánsokból álló ALRC csoport vezetőit. A mozgalom célja a vallás és a gondolati szabadság védelme, a vallási okokból üldözöttek megsegítése, a felekezetek közötti kapcsolatok erősítése külföldön és belföldön, a romániai és a nemzetközi közvélemény informálása a Romániában történt vallási üldözésekről.²⁰ A vezetőket bezárták, hármat közülük megöltek, míg a többieket kiutasították az

¹⁵ LAVINIA BETEĂ, *Maurer și lumea de ieri. Mărturiile despre stalinizarea României*, Arad, 1995, 154 o.

¹⁶ DAVID B. FUNDERBURK, *Un ambasador american între Departamentul de Stat și clanul Ceaușescu*, München, Editura Ion Dumitru, 1990, 81 o.

¹⁷ Lásd bővebben DENNIS DELETANT, *Ceaușescu și Securitatea* című könyvének az ellenállás, disszidens mozgalmakról szóló fejezetét.

¹⁸ A neoprotestáns disszidens mozgalmakról lásd bővebben DORIN DOBRENCU, *Libertate religioasă și contestare în România lui Nicolae Ceaușescu: Comitetul Creștin Român pentru Apărarea Libertății Religioase și de Conștiință (ALRC)* című tanulmányát.

¹⁹ ALAN SCARFE, „*Dismantling a Human Rights Movement: A Romanian Solution*”, în *Religion in Communist Lands*, vol. 7, nr. 8, Autumn 1979, p. 167.

²⁰ *Declarația ALRC – 1978*, <http://dezvaluiri.wordpress.com/alrc-dcaratii-si-reactii/>.

országból.²¹ Pálfi Géza, római-katolikus papot 1984-ben a Securitate emberei ölték meg, miután karácsonyi misén azt kérte, hogy a Karácsony hivatalos ünnep legyen Romániában.²² Gheorghe Calciu ortodox papot, a bukaresti ortodox teológia tanárát ugyancsak egyik beszéde miatt ítélték tíz év börtönre 1978-ban, majd nemzetközi nyomásra a hatóságok 1984-ben kiengedték, míg 1985-ben az országot is elhagyhatta.²³

Mint láthatjuk a nyolcvanas évek Romániájában sem az emberi jogokat, sem a gondolati és vallásszabadságot nem tartották tiszteletben, az Alkotmányban leírt szabadságjogok az *Ezeregyéjszaka meséjének* tűntek, mint ahogy ezt Mircea Dinescu meg is fogalmazta egyik írásában.²⁴

Billy Graham romániai látogatásának a háttérében két fontos szempont húzódik meg, amelyek azonban szervesen kapcsolódnak egymáshoz. Az egyik az előbb tárgyalt emberi jogok és vallásszabadság kérdése, a másik a román-amerikai kapcsolatok alakulása.

A ROMÁN-AMERIKAI KAPCSOLATOK ALAKULÁSA 1965 ÉS 1985 KÖZÖTT

A román-amerikai kapcsolatok a II. Világháborút követően tipikusan illeszkedtek a hidegháború diktálta bilaterális kapcsolatok sorába. Az Amerikai Egyesült Államok úgy tekintett Romániára, mint a Szovjetunió egyik csatlósállamára, a kapcsolat a két állam között hűvös és tartózkodó volt.²⁵ A román-amerikai kapcsolatok ugrásszerű felélénkülése a hatvanas évek végén elsősorban két fontos tényezőnek volt köszönhető. Ceaușescu már említett külön utas politikája az egyik, míg a Nixon és Kissinger nevével fémjelzett *détente* politika volt a másik. Ceaușescut az 1968-as prágai tavasz eseményei kapcsán tanúsított magatartása pozitív képen tüntette fel a Nyugat szemében. A Szovjetunió politikájával szembeni álláspontja, melyben elítéli a szovjetek és a Varsói Szerződés országainak bevonulását a reformokat bevezető Csehszlovákiába, alapozta

²¹ DAVID B. FUNDENBURK, i.m., 98 o.

²² *Az egyházak és a vallási szabadságjogok helyzete Kelet-Európában*, Az Európa Tanács Közgyűlésének munkadokumentumai Strassburg, 1988, V. kötet, 5944. sz. Dokumentum, <http://assembly.coe.int/Documents/WorkingDocs/Doc88/EDOC5944.pdf>

²³ DENNIS DELETANT, i.m., 387 o.

²⁴ DENNIS DELETANT, I.M., 265 o.

²⁵ ROGER KIRK – MIRCEA RĂCEANU, i.m. 14 o.

meg Nyugaton a szovjetektől független, sikeres Románia mítoszát.²⁶ Nixon és Kissinger, akik Kínának a nemzetközi politikába való beemelésében látták a Szovjetunió gyengülését, örömmel fogadták Ceaușescu nyílt szovjetellenes nyilatkozatait. Nixon 1969-ben Bukarestbe látogat, míg Ceaușescu 1970-ben és 1973-ban utazik az amerikai fővárosba. 1973-ban közös nyilatkozatot írnak alá, amelyben a bilaterális kapcsolatok egyenlőségen alapuló fejlesztésére kötelezik el magukat.²⁷

Ford elnökségének idején szintén a kapcsolatok a két ország között tovább erősödtek. Ceaușescu 1975 januárjában utazik Washingtonba, míg Ford még ugyanabban az év augusztusában tesz látogatást a román fővárosban.²⁸

Románia és az Amerikai Egyesült Államok között több kereskedelmi és kulturális egyezmény született. Románia tagja lett a GATT egyezménynek, a Nemzetközi Valuta Alapnak és a Világbanknak. 1975-ben megkötötte az MFN / legnagyobb kereskedelmi kedvezmény egyezményt, amely a két ország közötti *speciális kapcsolatnak* a szimbólumává vált a későbbiekben.²⁹

Jimmy Carter elnöksége alatt kezdett el az USA egyre többet foglalkozni az emberi jogok kérdésével, azonban Ceaușescuék sikeresen hátrították az akadályokat a beépített ügynökök segítségével.³⁰ A kapcsolatok élénkülését eredményezte továbbá, hogy Románia a többi szocialista országgal szembehelyezkedve, az ENSZ közgyűlésen a Szovjetuniót Afganisztán lerohanásáért agresszornak nevező határozat mellett volt.³¹

Ronald Reagan elnökké választását Románia pozitívan értékelte, hiszen Reagan a republikánus párt színeiben indult és Románia a két ugyancsak republikánus elnök ideje alatt alakította ki különleges kapcsolatát az Egyesült Államokkal. Noha a Reagan-adminisztráció továbbra is megkötötte Romániával az MFN egyezményt, a Kongresszus egyre többet kezdett foglalkozni a romániai etnikai és vallási kisebbségek üldözésének kérdésével, 1981 és 1985 között számos

²⁶ VLADIMIR TISMĂNEANU, *Stalinism for all seasons: A Political History of Romanian Communism*, University of California Press, 2003 187 o.

²⁷ F. HARRINGTON, BRUCE J. COURTNEY, *Relații româno – americane 1940 - 1990*, Institutul European, Iași, 1998, 367 o.

²⁸ Uo., 385 o.

²⁹ ROGER KIRK, MIRCEA RĂCEANU, *i.m.*, 23 o.

³⁰ ION MIHAI PACEPA, *Orizonturi roșii*, Bukarest, 1992, 106 o.

³¹ ROGER KIRK, MIRCEA RĂCEANU, *i.m.*, 20 o.

sérelem kerül a Kongresszus elé, így a már említett Pálfi Géza plébános ügye, a Biblia-ügy³², az ALRC csoport vezetői és még sokan mások. A különböző esetek feltárása egyre inkább arra ösztönözte az amerikaiakat, hogy az MFN kedvezmény megadását Románia esetében az emberi jogok betartásához kösse. Juliana Geran Pilon, a román származású politikai elemző a The Heritage Foundationnak készített tanulmányaiban az MFN kedvezmény megadása ellen foglal állást, külön fejezetekben tárgyalja a nemzeti kisebbségek elnyomását, a vallási alapon üldözöttek sorsát, Románia kivándorlási politikáját, a munkások helyzetének romlását, a cenzúra illetve a különböző politikai okokból elkövetett gyilkosságokat.³³

³² 1985 nyarán David B. Funderburk és Alexander Havadtöy, a Yale professzora a Képviselőház és a Szenátus előtt mutatják be azokat a bizonyítékokat, amelyekből kitűnik, hogy a Református Egyházak Világszövetsége által Romániába küldött Bibliákat bezúzták és vécépapírt gyártottak belőle. Lásd **FUNDENBURK**, *i.m.*, 108 o.

³³ **JULIANA GERAN PILON**, *Why Romania no longer deserves to be a most favored nation*, in Backgounder, 1985, június 24; *Romania Does Not Deserve Special U.S. Favors*, 1985 október 17, *Romania breaks it bargain with the U.S. on trade favors*, 1986, augusztus 8.

II.

David Aikman *Great Souls: Six Who Changed a Century* című 2003-ban kiadott könyvében Nelson Mandela, Teréz anya, II. János Pál pápa és Elie Wiesel mellett Billy Graham, amerikai baptista prédikátort tartja a huszadik századi történelem egyik legnagyobb alakjának.³⁴ Személye és politikai háttere a látogatás kirakós játékanak egyik fontos darabkája.

AMERIKA PÁSZTORA - BILLY GRAHAM ÉLETE ÉS MUNKÁSSÁGA

Dr. Billy Graham 1918 november 7-én született, Észak-Karolina államban, Charlotte mellett, tejtermelő szülők gyermekeként. 16 éves volt, amikor egy utazó evangélista, Mordecai Ham szolgálata során döntött Isten mellett. 1943-ban a Wheaton Főiskolán szerzett diplomát antropológiából.³⁵ A Floridai Biblia Intézet elvégzése után lesz prédikátor, az első országos szintű prédikációsorozatára 1949-ben kerül sor Los Angelesben. Az összejövetelek nyolc hétig tartottak és több mint 350 ezren hallgatták meg beszédeit. A következő, Bostonban tartott evangelizációjáról már a címlapon számoltak be az újságok, Grahamet „*nagydumás déli*”-nek nevezve.³⁶ „*Amerika pásztorává*” a híres 1957-es New Yorkban tartott ébredési összejövetsorozat emelte, amelyet a Madison Square Gardensben tartott. New Yorkban már óriási tömegek előtt beszélt Graham, a Yankees stadionban mintegy százezer ember, a Time Square-en több mint 120 ezren voltak.³⁷

Billy Grahamet sokszor nevezik az „*elnökök barátjának*”³⁸, utalva ezzel arra a tényre, hogy Harry Trumantól, a fiatalabb George Bushig szinte valamennyi elnöknek személyes lelki vezetője és barátja volt. Az elnökök között kiemelkedik Graham Eisenhowerrel ápolta kapcsolata. N. Gibbs és M. Duffy Graham és az amerikai elnökökről szóló könyvükben Grahamnak tulajdonítják, hogy a normandiai partraszállás főparancsnoka elindult az elnöki arról számolnak be, hogy a II. Világháború győztes hadvezérét Graham vette rá, hogy induljon az 1952-es

³⁴ DAVID AIKMAN, *Great Souls: Six Who changed a Century*, 2 o.

³⁵ ROGER BRUNS, *Billy Graham: a biography*, Greenwood Publishing Group, 2004, 5-12 o.

³⁶ DAVID AIKMAN, *His Life and Influence*, 37 – 39 o.

³⁷ Uo., 78 – 82 o.

³⁸ NANCY GIBBS – MICHAEL DUFFY, *i.m.*, 25 o.

választásokon. Graham szolgálata révén Eisenhower volt az első amerikai elnök, akit hivatali ideje alatt megkereszteltek. Elnöksége alatt a vallás eddig soha nem tapasztalt hivatalos támogatást kapott. 1953-ban tartották a Fehér Házban az első Nemzeti Imareggelit, 1954-ben a nemzeti jelképekhez való hűségnyilatkozat szövegébe az „*egy nemzet*” szavak mellé bekerült az” Istennek alárendelve kifejezés, 1955-ben a kongresszus elrendelte, hogy minden pénzermén és bankjegyen megjelenjen az „*Istenben bízunk*” felirat.³⁹

Szoros kapcsolata volt a Kennedy halála után az elnöki tisztséget betöltő Johnsonnal, Nixon 1968-as elnökké választása után szinte a Fehér Ház állandó lelkesze lett. Nixon egyik legfontosabb tanácsadója volt. Az elnök nagyköveti tisztséget ajánl a prédikátornak Izraelben, azonban Graham ezt nem vállalja el.⁴⁰ A Nixon-adminisztrációban töltött ellentmondásos időszak sokat rontott Graham megítélésén, és szolgálatának is ártott. A Watergate-botrány kirobbanása után is kitartóan hitt Nixon őszinteségében és szavahihetőségében - amíg csak kénytelen nem volt meggyőződni az ellenkezőjéről. Nixon és Graham kapcsolata a Watergate-ügy kapcsán némileg feszültté vált, ám Nixon lemondása után kibékültek, és a lelkesz mindvégig a volt elnök barátja maradt, sőt ő maga járt közben Gerald Fordnál, hogy Nixon elnöki kegyelemben részesüljön.⁴¹

Talán mindenkinél közelebb Graham Ronald Reagan elnökhöz állt, akit még 1954-ben ismert még, amikor Reagan még filmszínész volt. Sokan Graham befolyását látják Reagan külpolitikai intézkedéseinek hátterében, hiszen az elnök számos megnyilvánulásában, így a már említett Gonosz Birodalma című 1982-es beszédében is, erősen érződött az evangéliumi keresztény töltet.⁴²

Billy Graham, Amerika első számú prédikátoraként a hidegháború idején az elnökök közeli barátja volt. Az Egyesült Államokban sokan, mint a nemzet pásztorát tisztelik, de ismertsége külföldön is óriási. Az első, az Egyesült Államokon kívüli igehirdetésére 1953-ban került sor Londonban, amelyet egy Európa körút követett: Amszterdam, Berlin, Koppenhága, Düsseldorf, Frankfurt, Helsinki, Párizs és Stockholm voltak a turné állomásai.⁴³ 1955-ben újabb európai turné keretein belül prédikál főleg Nyugat Németországban, így Mannheim, Stuttgart, Nürnberg, Dortmund, Frankfurt városokban, ugyanakkor meglátogatja a nyugat-német területen

³⁹ Uo., 56 – 72 o.

⁴⁰ ROGER BURNS, *i.m.*, 121 – 134 o.

⁴¹ DAVID AIKMAN, *i.m.*, 156 – 159 o.

⁴² NANCY GIBBS – MICHAEL DUFFY, *i.m.*, 324-332 o.

⁴³ ROGER BURNS *i.m.*, 67 – 75 o.

levő amerikai katonai bázisokat is. 1959-ben Ausztrália és Új - Zéland városait járja be, 1960-ban Afrikában evangelizál.⁴⁴

1977-ben Magyarország volt az első szocialista vezetésű állam, amelyet felkeresett.⁴⁵ Az utazása háttérben politikai megfontolások húzódtak. Billy Graham beutazása érdekében elfogadta, hogy látogatása nem evangelizációs jellegű, de istentisztelet keretén belül prédikálhat. Ígéretet tett arra, hogy tartózkodik a jó kapcsolatokat megzavaró nyilatkozatoktól. Személyén keresztül a magyarországi „vallásszabadságot” demonstrálták, de a hazai egyházi ellenzék erkölcsi gyengítése és a párthoz lojális vezetők megerősítése is a szerepelt a pártállami célok között, mutatja be a helyzetet Rajki Zoltán.

A szocialista vezetésű országok közül látogatást tett Lengyelországban 1978-ban, a Szovjetunióban 1982-ben és 1984-ben, Csehszlovákiában 1982-ben, míg a Kínai Népköztársaságban 1988-ban.⁴⁶ Magyarországra 1981-ben és 1985-ben ismét ellátogatott. Útjait a szocialista országokba 1981-től dr. Haraszi Sándor készítette elő, mint a Graham Társaság kelet-európai megbízottja.⁴⁷ Minden egyes helyszínen több ezren hallgatták a prédikációit. Utazásai során nemcsak az egyházi vezetőkkel, hanem az illető országok vezető politikusaival is találkozott, tanácskozott. Magyarországon Aczél György és Miklós Imre fogadta, míg Franciaországban Mitterand elnök, 1981-ben Graham római körútja során találkozott II. János Pál pápával.⁴⁸

Tehát elmondhatjuk, hogy Billy Graham óriási népszerűségnek örvendett mind az Amerikai Egyesült Államokban, mind pedig szerte a világban, befolyással volt az amerikai politikai életre és alakítani tudta a nemzetközi közvéleményt. Billy Graham 1985-ös romániai látogatásakor ezeket a tényezőket vették figyelembe: nem akármilyen prédikátor beutazásáról van szó, hanem olyanról, aki a Fehér Ház állandó vendége több mint 30 esztendeje.

⁴⁴http://www.billygraham.org/glossyIncludes/CrusadeMinistries_Index/BGCrusadeChronology.pdf .

⁴⁵ A magyarországi látogatásról lásd bővebben **RAJKI ZOLTÁN**, *A magyarországi szabadegyházak nemzetközi kapcsolatainak jellemző vonásai a hatvanas évek második felétől a hetvenes évek végéig* című tanulmányát az Egyháztörténeti Szemle, 2005, 6. évfolyam, 2. számában.

⁴⁶ http://www.billygraham.org/glossyIncludes/CrusadeMinistries_Index/BGCrusadeChronology.pdf

⁴⁷ **RAJKI ZOLTÁN**, *i.m.*, http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/rajki-zoltan-nemzetkozi.htm#_ftn37.

⁴⁸ **WILSON EWAN**, *Evangelism (Billy Graham) The Trojan Horse Of The 1990's*, http://www.cephas-library.com/evangelicism_the_trojan_horse_of_the_1990s.html.

III.

A dolgozat első két része fontos háttér információkkal szolgált a romániai utazás esetleges történelmi hatásainak vizsgálata szempontjából. A következőkben a látogatás részletei következnek.

BILLY GRAHAM ROMÁNIÁBAN

Billy Graham romániai látogatására 1985. szeptember 6 és 17-e között került sor. A tizenegy napos turnét hosszas előkészítő tárgyalások előzték meg, amelyet Haraszi Sándor, Billy Graham kelet-európai ügyekért felelős személyes titkára és Walter Smyth a Graham Társaság alelnöke folytatott le a román államhatóságokkal. Az első tapogatózó lépéseket az 1977-es földrengés után tették meg a látogatás ügyében, amikor Smyth, a Billy Graham Evangéliumi Társaság nevében humanitárius segílyt hozott. Már ekkor felvetődnek egy esetleges prédikációsorozatnak a lehetőségei, Smyth az Egyházügyi Hivatal és állami szervekkel folytatott beszélgetései újabb tárgyalások megkezdését tűzték ki célul.⁴⁹ Haraszi 1981-ben utazik először a román fővárosba, Graham budapesti látogatása idején, de konkrét, a beutazás feltételeiről szóló egyezkedések csak 1983-ban indulnak el. Funderburk így ír a tárgyalásokról: *Haraszi rosszabb mint a legdörzsöltebb diplomaták, mindent megtesz, hogy a kommunisták kegyébe férkőzzön ezáltal megkapva a beutazáshoz szükséges engedélyeket. ... Nem méltó Billy Grahamhez.*⁵⁰ A nagykövet könyvében egy olyan Harasztit mutat be, aki szerint Romániában nem üldözik az etnikai és vallási kisebbségeket, nem tartotta fontosnak, hogy Graham a diszidens vallási mozgalmak vezetőivel is találkozzon, csak az elismert felekezetek hivatalosan kinevezett vezetőivel. Funderburk híressé vált könyvében rávilágít arra is, hogy nem véletlen, hogy Graham látogatására csak az ő bukaresti távozása után került sor.⁵¹

⁴⁹ WALTER SMYTH, *Billy Graham's Romania Journal*, Billy Graham Evangelistic Association, 1989, 3 o.

⁵⁰ DAVID B. FUNDERBURK, i.m., 111-112 o.

⁵¹ Uo.

A Románia által megszabott kitétek több pontban hasonlítottak az 1977-es magyarországi utazás feltételeire⁵²: látogatása nem evangelizációs jellegű, stadionban nem, csak istentisztelet keretében, templomban prédikálhat. Találkozik a felekezetek hivatalos vezetőivel és részt vesz a Leszerelési és Béke Konferencián Bukarestben. Ezenkívül minden istentisztelet előtt felolvas egy olyan nyilatkozatot, amelyben üdvözli Románia szocialista vezetését, amely „garantálja a kisebbségek és a felekezetek jogait, a vallás és gondolati szabadságot”.⁵³

A romániai felekezetek részéről a tárgyalásokon Antonie Plămădeală szebeni ortodox mitropolita vett részt akinek oroszán része volt a látogatás megszervezésében. Plămădeală akkor az Ortodox Egyház Szent Szinódusának külkapcsolati osztályának volt a vezetője. A romániai meghívást Graham dél kaliforniai evangelizációján adta át Antonie 1985 júliusában, amelyet az amerikai sajtó le is közöl. A *Chicago Tribune* július 25-i számában hozza a hírt a prédikátor romániai látogatásáról⁵⁴, míg a floridai *St. Petersburg Times* július 27-én már Graham romániai látogatásának programját is hírül adja.⁵⁵ A kaliforniai *San Jose Mercury News* szintén július 27-én számol be Graham romániai meghívásáról.⁵⁶

Graham Románia hét városában prédikált: Moldvában a Voroneți ortodox kolostorban, Kolozsváron a Farkas utcai református és a főtéri Szent Mihály római-katolikus templomokban, Nagyváradon a 2. számú baptista gyülekezetben, Temesváron az ortodox katedrálisban, Aradon a baptista imaházban, Szebenben ugyancsak ortodox templomban szolgált, míg Bukarestben egy zsidó templom, egy római-katolikus templom és egy pünkösdista imaházban prédikált.⁵⁷ Mint láthatjuk a helyszínek reprezentációs céllal voltak kiválasztva, a romániai vallási sokszínűséget hívatottak bizonyítani. A Romániában elismert tizennégy felekezet csúcsszinten képviseltette magát a baptista prédikátor fogadásán, azonban maga a látogatás koordinálása és lebonyolítása az Ortodox Egyház kezében volt.⁵⁸

Billy Graham első prédikációját a Voroneți ortodox kolostor udvarán tartotta, Suceava mellett. Az 1986-ban bemutatott, a Billy Graham Evangelistic Association által készített

⁵² **RAJKI ZOLTÁN**, *i.m.*

⁵³ **WALTER H. SMYTH**, *i.m.*, 23 o.

⁵⁴ *Romania Stop Set For Billy Graham* in *Chicago Tribune*, 1985, július 25, csütörtök, 6 o.

⁵⁵ **SHEILA GRISSETT – WELSH**, *Billy Graham to hold crusade in Romania*, in *St. Petersburg Times*, 1985, július 27. szombat, 7 o.

⁵⁶ *Billy Graham to preach in Romania*, in *San Jose Mercury News*, 1985, július 27, szombat, 6 o.

⁵⁷ **WALTER H. SMYTH**, *i.m.*, 4-35 o.

⁵⁸ Uo. 9 o.

dokumentumfilmben körülbelül 30 000-re teszik a hallgatóság létszámát. Ugyanennyiről számolnak be az amerikai lapok is⁵⁹, amelyet a rendszerváltás utáni román keresztény média is átvesz.⁶⁰ Grahamet és kíséretét Teoctist ortodox metropolita fogadta, aki Graham beszéde előtt hagyományos ortodox istentiszteletet tartott.⁶¹ Veress Anna, aki a zilahi baptista gyülekezeti tagként volt jelen így emlékszik vissza történetekre: ” *Először egy ortodox pópa beszélt, aki felvezette és bemutatta az amerikai prédikátort, utána következett Billy Graham. Nem nagyon lehetett hallani, amit mondott, mert a hangszórók nem voltak a legjobbak és nagy volt a tömeg és a tolongás.*”⁶² A moldvai kolostorok és műemlékek megtekintése után Graham kíséretével Kolozsvárra ment. A helyszínekre a prédikátor egy a TAROM által biztosított orosz Antonov 24 típusú magánrepülőgéppel utazott, a pilóta Titi Roșca volt.⁶³ A repülőtéren a felekezetek képviselői fogadták, amelyet egy rövid megbeszélés követett.

Graham látogatásáról „*nagy hírverés az egyházi berkekben az állam részéről nem volt*”⁶⁴ emlékezett vissza Timis Balázs Sándor, aki az 1985-ben a Hetenapot ünneplő Adventista Gyülekezet elnökeként vett részt Graham fogadásán Kolozsváron. Az Egyházügyi Hivatal két nappal a látogatás előtt értesítette a felekezetek vezetőit, hogy meg kell jelenni a repülőtéren, hogy „*kellő protokollal várják a nemzetközi hírű amerikai evangélistát. Kolozsvár minden egyháza képviseltette magát csúcsszinten, rendezett kirakat volt, hogy a vendégnek jó benyomása legyen a szocialista államról*”, idézi fel emlékeit Timis Sándor.

Graham a Farkas utcai református és a főtéri Szent Mihály templomban tartotta meg szolgálatát. Geréb Zsolt, aki mint teológiai tanár vehetett részt az istentiszteleten így emlékszik vissza: „*Először az Ortodox Katedrálisban tartották volna a prédikációt, de az ortodox püspök nem engedte be, még felsőbb utasításra sem.*”⁶⁵ Dan Ciachir, egy a *Ziuban* megjelent cikkében érdekes történetet ír le a kolozsvári Graham látogatásról: Teofil, Kolozsvár ortodox püspöke

⁵⁹ *Chicago Tribune*, 1985. szeptember 9, 8 o.

⁶⁰ *Alfa Omega Tv – Emisiunea Dincolo de bariera*, <http://www.alfaomega.tv/index.php?id=10>.

⁶¹ *Billy Graham's Romania Journal – dokumentumfilm*, Billy Graham Evangelistic Association, 1986.

⁶² Részlet a Veress Annával készített interjúból. Az interjút készítette Kerekes Mária Tímea, 2008 májusában.

⁶³ **WALTER H. SMYTH**, *i.m.*, 5 o.

⁶⁴ Részlet a Timis Balázs Sándorral készített interjúból. Az interjút készítette Kerekes Mária Tímea, 2009 áprilisában.

⁶⁵ Részlet a Dr. Geréb Zsolttal készített interjúból. Az interjút készítette Kerekes Mária Tímea, 2009 áprilisában.

Iustin pátriárka kérésével szembehelyezkedve nem engedélyezi, hogy Graham az ortodox templomban prédikáljon.⁶⁶

A visszaemlékezések szerint a Farkas utcai templom már délelőtt megtelt, elsősorban neoprotestáns hívekkel. Dél körülre lezárták a templom környékét, csak igazolvánnyal és meghívóval lehetett bemenni. „A gyülekezeteknek meg volt szabva, hogy hány lelkész, presbiter és atyafi vehet részt az istentiszteleten.”⁶⁷ Katonák, rendőrök és kordonok biztosították a helyet, hiszen nemcsak Kolozsvárról, hanem az ország számos pontjáról érkeztek emberek. Meda Medeec az internetes naplójában emlékezett vissza a kolozsvári eseményekre. Története sokban különbözik mind a hivatalos, mind pedig interjúalanyaim történetétől: „Szinte valamennyi nagy templom mellett álltak az emberek, hiszen senki nem mondta meg, hogy hova is fog érkezni. Először félrevezettek bennünket, kiküldtek egy stadionhoz, utána derült ki, hogy valamelyik templomban fog prédikálni.”⁶⁸

A Farkas utcai templomban Graham beszédét nemcsak román, hanem magyar nyelvre is lefordították. Ez óriási felháborodást váltott ki a román hallgatóság körében, és dobolni, tapsolni és fújolni kezdtek, mikor Haraszti magyarul szólalt meg. Mind a három résztvevő, akivel beszélgettem megerősítette ezt az esetet, Timis Sándor elmondása szerint a román pünkösdi gyülekezet tagjai voltak a rendzavarók. Ez az incidens nagyon felháborította Grahamet, abba is akarta hagyni a prédikálást. „Képzeljük el azt, hogy egy kálvinista magyar templomban a románok azt kifogásolták, hogy miért fordítják le magyarra Billy Graham beszédét” magyarázta Timis Sándor.

A Farkas utcai templomban egy protestáns ízű, evangéliumi lelkületű beszédet mondott, habár Timis Sándor szerint bármelyik „mélyebb lelkületű atyafi több Evangéliumot mondott volna”, Kovács Gyula siralmas szereplésnek nevezte a prédikációt, amelyet bármelyik középszerű református lelkész el tudott volna mondani.⁶⁹ A Farkas utcából a Szent Mihály

⁶⁶ DAN CIACHIR, *Până când vom nesocoti canoanele* in *Ziua*, 4199 sz., 2008. április 2, 6 o., A cikk így szól: „Patriarhul Iustin îi cerea Arhiepiscopului Teofil să împlinescă dorința Ocârmuirii, adică să-l lase pe Graham să le vorbească oamenilor in catedrala ortodoxă din Cluj. Răspunsul Arhiepiscopului Teofil la solicitarea respectivă: "Sărut dreapta, Prea Fericirea Voastră; îi cumpăr și icre negre să mănânce, îl culc în dormitorul meu dacă este nevoie, însă câtă vreme e Teofil Arhiepiscop aici - ereticul asta nu cuvântează într-o biserică ortodoxă din Cluj, așa sa stiti, sărut mâna, Prea Fericite!"

⁶⁷ Timis Sándor visszaemlékezése

⁶⁸ Meda Medeec, *Delir – Povestire despre vizita evanghelistului Billy Graham in România (Cluj)*, <http://eseuri.resursecrestine.ro/eseuri-titlu-1058.htm> .

⁶⁹ Kovács Gyula visszaemlékezése

templomban beszélt, ahol egy Mária magasztaló prédikációval állt elő, amely azonban sok neoprotestáns hívőben megütközést keltett, megkérdőjelezve szavahihetőségét.⁷⁰

A visszaemlékezésekből és az interjúkból kiderül, hogy Graham látogatása elsősorban a neoprotestáns híveknek jelentett sokat. Kovács Gyula és Geréb Zsolt is nyomatékositotta az interjú során, hogy a református egyház csak hivatalosan képviseltette magát, nem tekintették saját rendezvénynek Billy Graham Farkas utcai felszólalását, a résztvevőknek csak nagyon kis hányada volt református. A református templom Historia Domusában alig féoldalas beszámoló maradt az utókorra. A beszámolóból kiderül, hogy a „*főleg neoprotestáns atyafiak között nehezen lehetett fegyelmet tartani és sok kárt okoztak hátul a padokban a tolongás miatt.*”⁷¹ A neoprotestáns visszaemlékezők így írnak az eseményről: „*Billy Graham abban az időben a román evangéliumi keresztények között olyan népszerűségnek örvendett, mint a pápa a katolikusok körében. Látogatása Suceavan, Kolozsváron, Aradon, Nagyváradon, Bukarestben, Szebenben és Bukarestben isteni csodának tűnt, és talán az is volt. ...*”⁷²

Graham mindenik városban óriási tömegek előtt prédikált, az utazásról készített dokumentumfilmben majd az 1989-ben kiadott albumban is több tízezer emberről beszélnek, Temesváron százezerre tették a hallgatóság számát, amely betöltötte az Ortodox Katedrális előtti teret, ahol Corneliu, bánági mitropolita volt a házigazda.⁷³ Nagyváradon Vasile ortodox püspök, Nagy István, a Királyhágó melléki Református Egyház püspöke mellett a román baptista gyülekezet vezetői, Nicolae Gheorghita és Paul Negruț fogadták Grahamet. Az utazásról készített album 35 ezerre teszi a hallgatóság számát, óriási tömegekről beszélnek a váradai baptista hitközség előljárói is.⁷⁴

Bukarestben Graham eleget tett azoknak a vállalt kötelezettségeknek, amelyeket feltételül szabtak a kommunista hatóságok, mikor beengedték az országba: találkozott az Egyházügyi Hivatal képviselőivel és részt vett a Leszerelési és Béke Konferencián. Itt találkozott Ioan Cumpănașuval, aki ebben az időszakban az Egyházügyi Hivatal elnöki feladatait látta el és

⁷⁰ Timis Sándor visszaemlékezése

⁷¹ *Historia Domus*, A Kolozsvár Belvárosi Református Egyházközség krónikája, 1985. Szeptember 9.

⁷² **MIHAI CIUCĂ**, *Franklin Graham și Festivalul Speranței, test de evaluare a maturității evanghelicilor români in* <http://www.mersulyremurilor.ro/editorial/franklin-graham-si-festivalul-sperantei/>.

⁷³ Billy Graham's Romania Journal, dokumentumfilm.

⁷⁴ Teodor Veres – a Nagyváradai Baptista Hitközség alelnöke 1980 és 1985 között.

Ioan Tutu miniszterelnök helyettessel.⁷⁵ A konferenciáról az országos napilapok is beszámolnak, azonban egyik sem említi Graham nevét. Az újságokban csak a „*meghívott külföldi vendégek*” kifejezés szerepel, noha tudjuk, hogy ez a vendég Billy Graham volt.⁷⁶

A kommunista pártapparátus jól időzítette Graham beutazásának időpontját, hiszen szeptember 11 és 12 között zajlott az amerikai-román gazdasági kapcsolatok erősítését célzó tanácskozás⁷⁷, fontos aduász volt a román fél kezében, hogy a híres amerikai prédikátor éppen valamelyik román városban prédikál. A hatóságok nem számoltak ilyen nagyméretű tömegekkel, több helyen, így Aradon, Kolozsváron és Temesváron a rendőrség mellett a katonaságot is kirendelték⁷⁸, azonban nem történt semmiféle nagyobb incidens.

Noha a prédikátor beutazásának engedélyezése egyértelműen propaganda célokkal történt, de ez csak a Nyugatnak szólt és nem az ország lakosságának. Graham látogatásáról Romániában sem az országos napilapok, így *Scânteia*, *România Liberă*, *Előre*, sem pedig az egyházi folyóiratok, mint az *Îndrumătorul Baptist Creștin*, *Református Szemle* nem számolnak be. Egyedül a *Romanian News*, a külföldnek szóló romániai hírújság angol nyelvű változata foglalkozik egy cikk erejéig az üggyel. Bucur Ioan Micu jegyzi az „*It has been a wonderful experience to be in Romania*” című írást, amelyben hosszan értekezik a romániai vallásszabadság nagyszerűségéről, az ökumenizmus fontosságáról, az állam és a felekezetek közötti jó viszonyról. Egyértelmű propagandaírás, amely tipikusan a kommunista retorika fordulatait használva mutatja be Graham látogatásának körülményeit.⁷⁹

Ezzel szemben az amerikai sajtó különös figyelemmel kísérte első számú prédikátorának romániai utazását, szinte valamennyi fontosabb napilap, folyóirat foglalkozott a hírrel. Az Atlanta Journal szeptember 6-án a következőket írja a témában: “*The Rev. Billy Graham will lead several services in the Romanian district of Transylvania, where Baptist congregations have been thriving in spite of strict state control, Ed Ploughman, his spokesman said in Bucharest.*” (*Billy Graham a romániai Erdélyben fog szolgálni, ahol a Baptista*

⁷⁵ WILL SMYTH, *i.m.*, 15 o.

⁷⁶ *România Liberă*, cotidianul consiliului național al frontului democrației și unității socialiste, XLIII évf., 12713-es szám, 1985. szeptember 17., 7 o, *Scânteia*, LV évf., 13406 szám, 1985. szeptember 17

⁷⁷ *România Liberă*, cotidianul consiliului național al frontului democrației și unității socialiste, XLIII évf., 12707-es szám, 1985. szeptember 17

⁷⁸ A visszaemlékezések egyértelműen megerősítik a katonaság jelenlétét.

⁷⁹ BUCUR IOAN MICU, “*It has been a wonderful experience to be in Romania*” in *Romanian News*, 8. évf., 38. szám., 1985, szeptember 20, 8 o.

gyülekezetek a szigorú állami felügyelet ellenére virágzó gyülekezetek, jelentette be Ed Ploughman Graham sajtószóvivője, Bukarestben) A *Chicago Tribune* szeptember 9-én, a Voroneți kolostor udvarán tartott istentisztelet után a következő címmel jelentetett meg cikket Graham utazásának első romániai napjáról: „30 000 in Romania show up for Graham”.⁸⁰ A chicagói újság mint látjuk, rendszeresen beszámolt Graham romániai utazásáról. Szeptember 24-én, a körút végén újabb hasábot szentel a témának: „Graham Ends East Bloc Tour with a prayer for the summit”⁸¹ címmel már nemcsak a romániai és magyarországi látogatásról számolnak be (Budapesten és Debrecenben tartott istentiszteletet Graham), hanem egy olyan Grahamet mutatnak be, akinek fontos a kelet-nyugati megbékélés: a Vasfüggöny mögötti látogatását követően a prédikátor az amerikai – szovjet találkozó⁸² sikeréért imádkozik. A *Christian Science Monitor* szeptember 20-án *Romanian Flock to see Billy Graham* című, egész oldalas cikkében Eric Bourne tudósító elsősorban a nagy létszámú hallgatóságot emeli ki. Az emberek írja Bourne több száz kilométert képesek voltak utazni, csak, hogy láthassák a prédikátort, még akkor is, ha nem fértek be a templomba, ahol az istentiszteletek folytak.⁸³

Billy Graham romániai látogatása az egyik legellentmondásosabb látogatás volt: Graham együttműködve a hatóságokkal, felszólalt a romániai vallásszabadság hangoztatása mellett, azonban a külföldi sajtó és később maga Billy Graham is úgy értékeli a látogatást, mint amely megnyitotta az utat a változások irányába. Graham egyik a kilencvenes évek elején készült könyvében azt írja, „Kelet-európai látogatásaim során, Romániában, a Szovjetunióban éreztem, hogy az emberek mennyire mélyen akarják a változást.”⁸⁴ David Aikman, a Billy Grahamról szóló, *His Life and Influence* című könyvében egészen forradalmi jelentőségűnek tartja a prédikátor romániai utazását, leírja, sokan úgy tartják, hogy Graham utazása adta meg a kellő bátorságot a temesvári protestánsoknak.⁸⁵ Billy Graham fia, Franklin Graham, aki 1985-ben elkísérte apját romániai útjára egy a tavaly adott interjúban apja látogatását történelmi jelentőségűnek tartja, amelyet az Isten a változásra használt fel.⁸⁶

⁸⁰ 30 000 in Romania show up for Graham, in *Chicago Tribune*, 1985. szeptember 9, 8 o.

⁸¹ *Graham Ends East Bloc Tour with a prayer for the summit*, in *Chicago Tribune*, 1985. szeptember 24, 4 o.

⁸² Az 1985. November 18-21 között lezajló genfi Reagan-Gorbaciov találkozóról van szó.

⁸³ *Romanians Flock to see Billy Graham*, in *Christian Science Monitor*, 1985. Szeptember 20, 10 o.

⁸⁴ **BILLY GRAHAM**, *Amenințarea furtunii*, Casa Literaturii Creștine, 1995, 37 o.

⁸⁵ **DAVID AIKMAN**, *i.m.*, 234 o.

⁸⁶ **FRANKLIN GRAHAM** 2008 júliusában adott interjút az Alfa Omega keresztény televíziónak.

Funderburk viszont teljesen elítélte Graham látogatását. Könyvében leírja azt a beszélgetést, amelyben beszámol Grahamnek a romániai állapotokról, és kéri, hogy csak akkor fogadja el a meghívást, ha találkozik azokkal a vallási vezetőkkel is, akik nem tartoznak a „hivatalos” csoporthoz.⁸⁷ Sokan úgy vélték és vélik még ma is, hogy Graham látogatása csak legitimizálta Ceaușescu politikáját, hiszen mindenütt, ahol az országban megfordult, és majd később is, pozitívan nyilatkozott az országról, a vezetőiről. Az 1989-ben kiadott albumban is egy olyan országot mutat be, „*ahol a pártállam a felekezetek vezetőivel együttesen munkálkodik az ország lakóinak a boldogulása érdekében.*”⁸⁸

Tehát elmondhatjuk, hogy Billy Graham romániai látogatásának a megítélése nem egységes. Együttműködött a kommunistákkal, hogy beutazhasson az országba, ahol azonban az Evangéliumot prédikálta. Az állam politikai érdekekből engedte be az országba, fontos volt a személye, hogy az amerikai elnökök személyes jó barátja. Számított az időpont, a gazdasági kapcsolatok megújítása volt a tét és Románia egyre többször kellett szembenézzen a nyugati és hazai vádakkal, miszerint az ország eltörpíti a nemzeti és vallási kisebbségek jogait. Románia a kisebbik rosszat választva beengedte Grahamet az országba, megengedve neki, hogy prédikáljon, de szigorú feltételeket szabott, nem mond semmi olyat, amely csorbítja az ország jóhírét. Mégis, hogy Billy Grahamet ezrek hallgatták, elmondhatjuk, hogy az egyik legnagyobb tömeget megmozgató csendes szembefordulás volt a rendszerrel és annak ateista ideológiájával. Dolgozatomat Timis Sándor adventista lelkipásztor szavaival zárnám: „*Nekünk az is elég volt, hogy itt volt, láthattuk. Ha nem mondott volna semmit, csak végig sétál a templomban, nekünk akkor is számított volna*”

⁸⁷ FUNDERBURK, i.m., 212 o.

⁸⁸ WILL SMYTH, i.m., 26 o.

BIBLIOGRÁFIA

ELSŐDLEGES FORRÁSOK:

KÖZÖLT DOKUMENTUMOK:

- *Az egyházak és a vallási szabadságjogok helyzete Kelet- Európában*, Az Európa Tanács Közgyűlésének munkadokumentumai, Strassburg, 1988, V. kötet, 5944. sz. dokumentum, <http://assembly.coe.int/Documents/WorkingDocs/Doc88/EDOC5944.pdf>
- *Billy Graham prédikálásainak listája*, Billy Graham Evangelistic Association, http://www.billygraham.org/glossyIncludes/CrusadeMinistries_Index/BGCrusadeChronology.pdf .
- *Declarația Comitetului Creștin Român „Pentru apărarea libertății religioase și de conștiință“ (ALRC) – 1978*, <http://dezvaluiri.wordpress.com/alrc-dcaratii-si-reactii/> .
- *Decret nr. 177/1948 pentru regimul general al cultelor religioase*, http://legislatie.resurse-pentru-democratie.org/177_1948.php
- **REAGAN, RONALD**, *Evil Empire Speech*, 1982 június 8, Modern History Sourcebook, <http://www.fordham.edu/halsall/mod/1982reagan1.html>.

VISSZAEMLEKEZÉSEK, NAPLÓK:

- **FUNDERBURK, DAVID B.**, *Pinstripes and Reds, An American Ambassador Caught Between the State Department and the Romanian Communists, 1981-1985*, Washington, 1987.
- **GRAHAM, BILLY**, *Just as I am*, Harper Collins Publisher, 2007.
- **MEDA MEDEEC**, *Delir – Povestire despre vizita evanghelistului Billy Graham în România*, <http://eseuri.resursecrestine.ro/eseuri-titlu-1058.htm>
- **MIHAI CIUCĂ**, *Franklin Graham și Festivalul Speranței, test de evaluare a maturității evanghelicilor români*, <http://www.mersulvremurilor.ro/editorial/franklin-graham-si-festivalul-sperantei/> .

KORABELI SAJTÓ:

- *Atlanta Journal (1985)*
- *Boston Globe (1985)*
- *Chicago Tribune (1985)*
- *Előre (1985)*
- *Îndrumătorul Baptist Creștin – Buletinul cultului creștin baptist din R.P.R (1985)*
- *San Jose Mercury News (1985)*
- *Református Szemle (1985-1986)*
- *România Liberă(1985)*
- *Romanian News (1985)*
- *Scânteia (1985)*
- *The Christian Science Monitor (1985)*
- *The Washington Post (1985)*

EGYÉB FORRÁSOK:

- *Historia Domus, A Kolozsvár Belvárosi Református Egyházközség krónikája, 1985.*
- *Billy Graham's Romanian Journal, dokumentumfilm a romániai utazásról, 1986.*
- **WILL SMYTH**, *Billy Graham's Romanian Journal, Billy Graham Evangelistic Association, 1989.*

KÖNYVÉSZET

TANULMÁNYOK:

- **DOBRINCU, DORIN**, *Libertate religioasă și contestare în România lui Nicolae Ceaușescu: Comitetul Creștin Român pentru Apărarea Libertății Religioase și de Conștiință(ALRC)*
http://danutm.files.wordpress.com/2008/03/ddobrincu_alrc.pdf .

- **EWAN, WILSON**, *Evangelism (Billy Graham) The Trojan Horse Of The 1990's*, [http://www.cephaslibrary.com/evangelicism the trojan horse of the 1990s.html](http://www.cephaslibrary.com/evangelicism%20the%20trojan%20horse%20of%20the%201990s.html).
- **GERAN PILON, JULIANA** *Why Romania no longer deserves to be a most favored nation*, in *Backgrounder*, 1985, június 24; *Romania Does Not Deserve Special U.S. Favors*, 1985 október 17, *Romania breaks it bargain with the U.S. on trade favors*, 1986, augusztus 8.
- **PETCU, A. NICOLAE**, *Partidul Securitatea și Cultele: 1945-1989*, Bukarest, 2005.
- **RAJKI ZOLTÁN**, „A magyarországi szabadegyházak nemzetközi kapcsolatainak jellemző vonásai a hatvanas évek második felétől a hetvenes évekig” in *Egyháztörténeti Szemle*, 6. évfolyam, 2 sz,
http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/rajkizoltan-nemzetkozi.htm#_ftn52.
- **SCARFE, ALAN**, „*Dismantling a Human Rights Movement: A Romanian Solution*“, in *Religion in Communist Lands*, vol. 7, nr. 8, Autumn 1979.

KÖNYVEK

- **AIKMAN, DAVID**, *Great Souls: Six who changed a Century*,
- **UÓ.** *His Life and Influence*, Patrick Henry College, 2007.
- **BETEA, LAVINIA**, *Maurer și lumea de ieri. Mărturii despre stalinizarea României*, Arad, 1995.
- **BRUNS, ROGER**, *Billy Graham: a biography*, Greenwood Publishing Group, 2004
- **BUNACIU, IOAN**, *Istoria bisericilor baptiste din România*, Nagyvárad, 2006.
- **BUSBY, RUSS**, *Billy Graham: God's Ambassador*, Billy Graham Evangelical Association, 2001.
- **DELETANT, DENNIS**, *Ceașescu și Securitatea. Constrângere și disidență în România anilor 1965-1989*, Bukarest, 1998.

- **FISCHER FERENC**, *A kétpólusú világ, 1945-1989*, Budapest-Pécs, 2005.
- **GIBBS, NANCY, DUFFY, MICHAEL**, *The Preacher and the Presidents. Billy Graham in the White House, Center Street, New York*, 2007.
- **HARRINGTON J. F., COURTNEY B. Y.**, *Relații româno-americane. 1940–1990*, Institutul European, Iasi, 1998.
- **MYRA, HAROLD, SHELLEY, MARSHALL**, *The Leadership Secrets of Billy Graham*
- **THOMAS, DANIEL CHARLES**, *The Helsinki Effect: international norms, human rights, and the demise of communism*, Princeton University Press, 2001.
- **TISMĂNEANU, VLADIMIR**, *Stalinism for all seasons: A Political History of Romanian Communism* University of California Press, h.n., 2003.
- **VINCZE GÁBOR**, *Illúziók és csalódások. Fejezetek a romániai magyarság második világháború utáni történetéből*, Csíkszereda, 1999.

INTERJÚ (ORAL HISTORY)

- Dr. Geréb Zsolt, a Protestáns Teológiai Intézet professzora – az interjút készítette Kerekes Mária Tímea, Kolozsvár, 2009, április.
- Dr. Kovács Gyula, az Erdélyi Református Egyházkerület Külügyi Osztályának vezetője – az interjút készítette Kerekes Mária Tímea, Kolozsvár, 2009, április.
- Timis Balázs Sándor, adventista lelkipásztor - az interjút készítette Kerekes Mária Tímea, Kolozsvár, 2009, március.
- Veres Anna, - az interjút készítette Kerekes Mária Tímea, Gyergyószentmiklós, 2008, május
 - Az interjúk a készítő birtokában

